

Hejde kyrka

Hejde kyrkas förnämliga dopfunt från 1100-talets senare hälft anger förmodligen tiden för den första kyrkan på platsen. Det nuvarande långhuset, ursprungligen anslutet till ett litet romanskt kor med absid, samt tornet är dock från 1200-talets mitt. På 1300-talet uppfördes det nuvarande koret.

Enligt den förkomna runinskriften G 171 på »en liten grå Marmor Sten» (C. G. Hilfeling) »å golfvet vid Sakristie-dörren uti choret» (P. A. Säve) brann kyrkan 1492, och äldre än så är ingen av de tre runinskrifterna som är knutna till Hejde kyrka. Runklockans (G 172) tillkomst 1493(?) är måhända föranledd av branden. Gravhällen G 170 med årtalet 1506, förut på kyrkogården, lades in i korgolvet i samband med kyrkorestaureringen 1935–36. Båda runhällarnas inskrifter är upptagna i Ransakningarna [1667] och upptecknades 1799 av C. G. Hilfeling, G 171 dessutom av Georg Wallin. P. A. Säve tycks ha varit den siste som iakttagit G 171 (1854). De tre inskrifterna har som synes tillkommit inom en mycket kort tidrymd kring sekelskiftet 1500, och det är möjligt att runtexterna har formulerats av en och samma skrivare.

170. Hejde kyrka

Pl. 27

Litteratur: L 1750, S 106, F 110, W 61. Ransakningar [1667] (hs F 1 9: 3 i Kungl. Bibl.), s. 149, tr. i Ransakningar efter antikviteter 2 (1969), s. 314; C. G. Hilfeling, Resejournal 1799 (hs F m 57: 6 i Kungl. Bibl.), s. 140; N. H. Sjöborg, Samlingar för Nordens fornälskare 2 (1824), s. 154; N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 35; J. G. Liljegren, Runlära (1832) s. 154; P. A. Säve, Reseberättelse 1854 (ATA), nr 28, samlingen S 170 II (konvolut 62) i UUB; O. Carlén, Blad ur Gotlands Historia 1862 (ATA), s. 341 f., Gotland och dess fornminnen (1862), s. 264; G. Lindström, Gotlands medeltid 1 (1892), s. 52; O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB), s. 131, ds i Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 267 f.; J. Roosval, PM för restaurering 12.7.1935 (ATA); Herbert Gustavson, Gotlands ortnamn (i Ortnamnsällsk. i Uppsala Årsskr. 1938), s. 43; H. Wideen, Gotlands gravstenar 1945 (ATA); E. Svärdström, Svensk medeltidsrunologi (i Rig 1972), s. 85.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckningar i a. aa. (kopia i C. Säve, Runologiska anteckningar 15 a, ATA); J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1923 (ATA).

Gravsten med runinskrift. Den ligger i koret, strax S om altaret.

I 1600-talets Ransakningar från Gotland är uppgifter om runinskrifter sällsynta. En av anledningarna är förmodligen, att huvudparten av inskrifterna är medeltida och de egentliga runstenarna få. Ransak-

Fig. 25. G 170, 171. Hejde kyrka. Efter uppteckningar i Ransakningar.

Hejde Sogn. 149
 Paa Kiergaarden findis en steen
 med Rune Bogstaffue paa Saaledis
 Bogstaffue Saa ledid: PIRPIA: RR
 n: B+P+D+N: BAR4: PAPA:
 4A*+11: AR: X: MAMMA:
 4A*R: A: N: BRIV: I: R+1A4A:
 RPA:
 Paa Kiergaarden findis en steen
 med Rune Bogstaffue paa Saaledis
 1A4A: RA11A: RPIIA PAA+R
 R+1A4R: MIA: PAIBRP:
 *A: 1A7MIAAAY: +P+4+R:
 RAR 1+IR: A R: BRIV+PIAR:
 A: n: . . .

ningen från Hejde utgör ett undantag med två av de tre kända runinskrifterna upptecknade, låt vara amätormässigt. G 170 är en av dessa: »paa kiergaarden findis en steen med Rune Bogstaffue paa Saaledis [uppteckning]». En närmare lokalbestämning ges med C. G. Hilfelings uppteckning 1799: »På Hejde kyrkogård, södra sidan, midt för Sånghusdören eller Choret: ligger en ituslagen Runsten, med följande inscription: [uppteckning]». Samma läge anges av N. H. Sjöborg samt, ehuru mindre utförligt, av N. J. Ek-dahl, P. A. Säve och O. Carlén. P. A. Säves besök ägde rum den 24 juli 1854. Mera preciserat anges läget av O. v. Friesen 1923: »s. om kyrkan, 3,90 m. rakt söder om kyrkmuren intill [dvs. mätt från] korportalens ö. post.» Behovet av bättre skydd tillgodosågs, då gravhällen vid kyrkorestaureringen 1935–36 erhöi sin nuvarande placering i korgolvet och de båda styckena – redan Hilfeling hade funnit stenen ituslagen – sammanfogades.

Ljusgrå kalksten. Formen är i det närmaste rektangulär, kanten profilerad enligt O. v. Friesen. Längd 1,80 m, bredd upptill 1 m, nedtill 0,98 m. Runornas höjd (=skriftbandets bredd) 9–10 cm. Av äldre bilder att döma synes brottytorna ha varit starkt vittrade. Ristningen, som består av ett enkelt skriftband innanför hällens kant – ingen dekor – är dock välbevarad. Runorna är djupt och distinkt huggna. Textens fördelning i runbandet är ojämn. Om den detaljen har ristaren vårdat sig mindre.

Inskrift:

+ **betin** · **fyrre** · **petars sial** | **kauparfa** : **han** : **to** : **siau natum efder ny** | **tauar**
 5 10 15 20 25 30 35 40 45
 : **o** : **ok** : **k** : **prim** : **i** : **fiurtando rato**
 50 55 60 65

»Bedjen för Peters (i) Kauparve själ. Han dog sju dygn efter (påsk)nyet. Då var **o** (söndagsruna) och **k** prim(runen) i fjortonde raden (på påsktavlan).»

Till läsningen: Runorna **a**, **n**, **o**, **t** har ensidiga bistavar. Runorna **e** och **d** är genomgående stungna med ett kort tvärstreck, **y**-runorna med ett litet lodrätt streck, **p**-runorna med en punkt i övre bistaven.

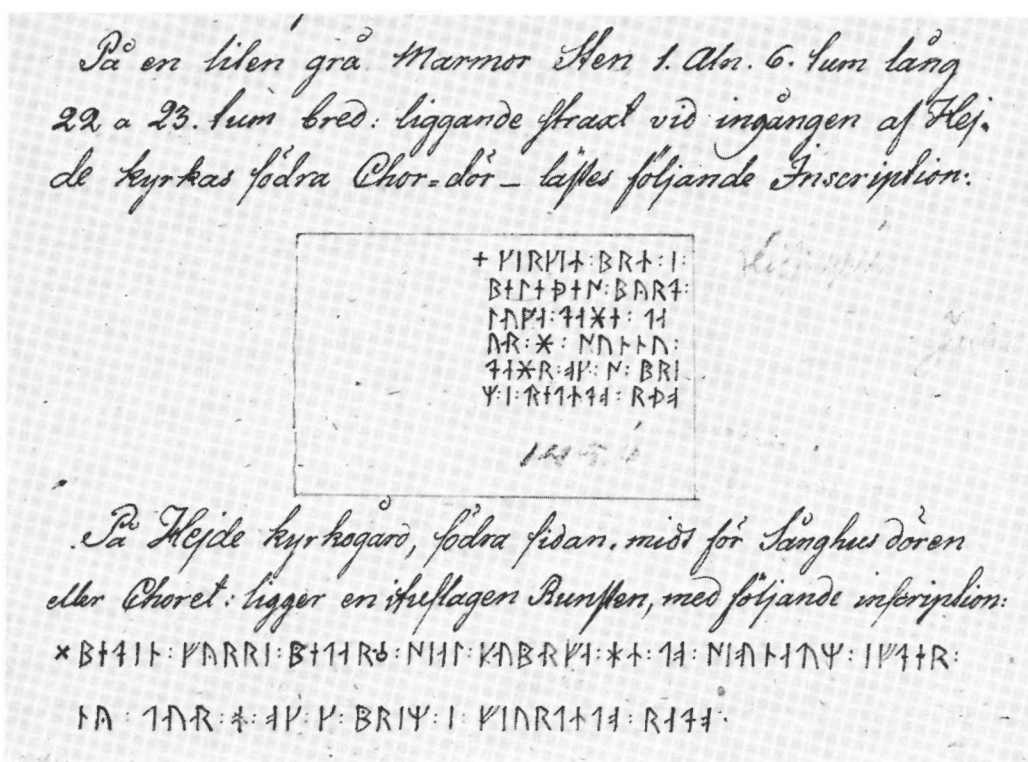

Fig. 26. G 170, 171. Hejde kyrka. Efter uppteckningar av C. G. Hilfeling.

Alla **s**-runorna är av gotlandstyp. Efter 5 **n** och 10 **e** har skiljetecknet formen av en punkt; övriga skiljetecken består av två punkter. Inga spår av skiljetecken efter 19 **al**, ej heller före 20 **k**, efter 32 **au**, 36 **m**, 41 **r**, 62 **o**; på platsen för ett skiljetecken efter 16 **s** är en skada. 3 **t** är icke stungen, ej heller 28 **t**, 44 **t** och 65 **t**. I brottet mellan 19 **al** och 20 **k** har 15 cm av runbandet gått förlorat; utrymmet mellan 19 **al** och 20 **k** är ca 25 cm. 25 **a** utanför runbandet har förlorat övre delen av huvudstaven. Efter 43 **y** finns i brottet utrymme för någon enstaka runa; kanske har där bara stått ett skiljetecken eller varit tomrum. I 45 **au** är spetsen av **a**-bistaven bevarad. Mellan bistavarna i 53 **m** är ytan skadad genom bortslag, inga spår av huvudstav finns här bevarade. Mellersta delen av 54 **i** är också bortslagen. Efter 66 **o** finns inga runor ristade.

Uppteckningen i Ransakningar, fig. 25, som är mycket bristfällig och inte vittnar om nämnvärd runologisk insikt, är osignerad. Upphovsman är förmodligen församlingens dåvarande kyrkoherde, Niels Lauritzen Brönsinus (1596–1680), H. N. Strelows efterträdare som prost i mellersta tredingen. Ifråga om ett par detaljer är uppteckningen intressant och redovisas därför här, translittererad i så nära anslutning som möjligt till den valhända avritningen: **tāndo : r - - to : rk - -n fyre : rea - rs : sia : kaibarf : han : to - siynaym : ef - der : nyar teiār : o ok : brim e fiur : .** Upptecknaren börjar som synes läsningen vid huvudändan, mitt i ett ord. Ingen kommentar lämnas, förmodligen är hans föreställning om innehållet ganska vagt. — Hilfeling (fig. 26): **+ bedin : fyrri : petarz : sial : kauparfa : han : to : siou natum : ifder : ny : tauar : o : ok : k : prim : i : fiurtanto : rado.** — Sjöborg begagnar synbarligen Hilfelings läsning. — Ekdahl (fig. 27): **+ bipin · fyrr · peters - : sial ... kauparfa han : to : siau : i : atum efter : ny iauar : o : ok : k : prim : i : fiurtando : rapo.** — P. A. Sæve (fig. 28): **betan fyrr + betars + sial kaubarfa : han : to : siau natum : efder ny tauar : o : ok : k : brim : i : fiurtando : rato.** — v. Frie-

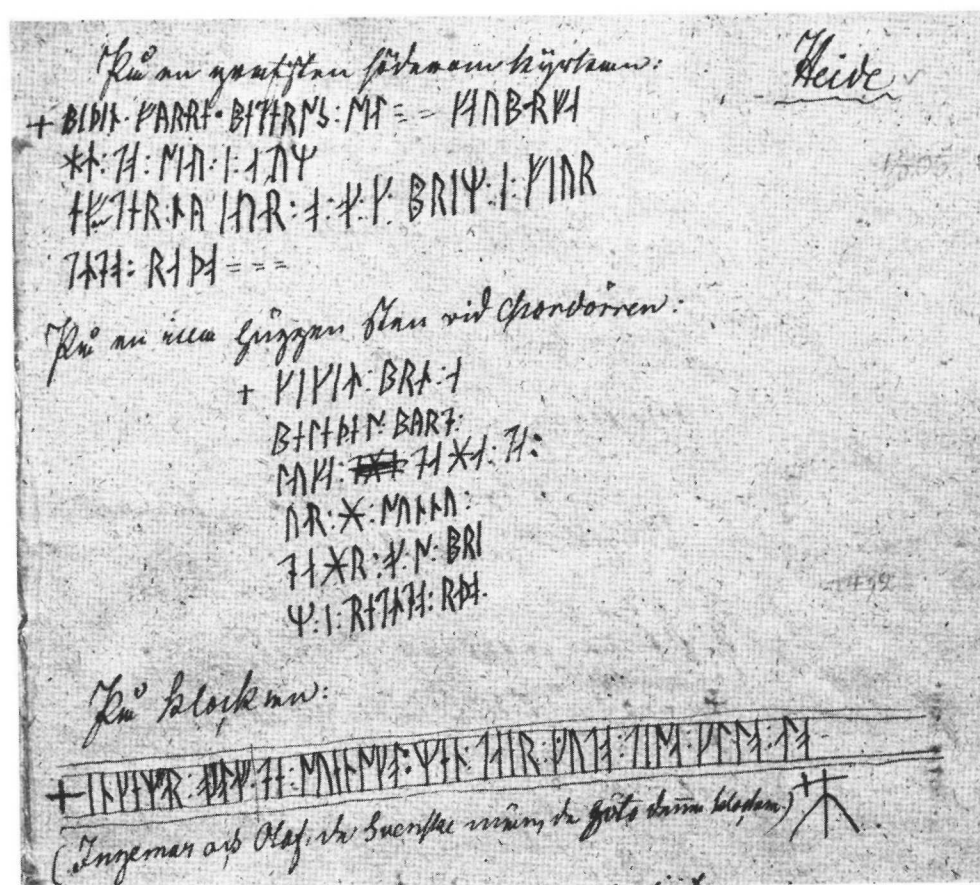

Fig. 27. G 170, 171, 172. Hejde kyrka. Efter uppteckningar av N. J. Ekdahl.

sen: + betan fyrre + petars × sial kauparfa : hān : to : siau : natum efder ny tauar : o : ok : k :
 prim : i : fiurtādo : rato. – Wessén: + betin · fyrre + betars × sial ... kauparfa : hān : do siau
 natum efder ny - - : uar : o : ok : k : prim : i : fiurtādo : rato.

Orden **sial**, **kauparfa**, **siau** speglar ristarens gutniska uttal.

Inskriften innehåller en uppmaning till bön för Peters i Kauparve själ och datum för hans död. Namnet *Petar* är ett av de vanligaste kristna tillskotten till namnförrådet, se vidare G 2. *Kauparve* är än idag namnet på en gård 3 km OSO om Hejde kyrka. Namnets förled förklarar Herbert Gustavson, Gotlands ortnamn s. 43, som personnamnet *Kaupi* ('köpman') med företrädesvis östlig spridning, framför allt i Finland. Sjöborgs mening, att r. 23 och 24 skulle vara omkastade och ordet i sin helhet ett *kaupfara*, är ett tidstypiskt uppslag, som saknar all relevans. Dödsåret är 1506 (14:de raden i påsktavlan omfattar åren 1504–31; runan **o**=söndagsbokstaven *d* och runan **k**=gylletalet 6 i kombination inträffar i radens tredje år).

På ett par punkter är inskriften något oklar. Anledningen är framför allt svårigheten att bedöma brottskadorna. Inte ens före stenens hopsättning kunde man tydligen samstämmigt avgöra, om i de utvittrade partierna mellan r. 19 och 20 samt mellan r. 43 och 44 runtecken gått förlorade eller inte. Ristarens valhänthet ifråga om skriftens fördelning över huvud komplicerar förhållandet.

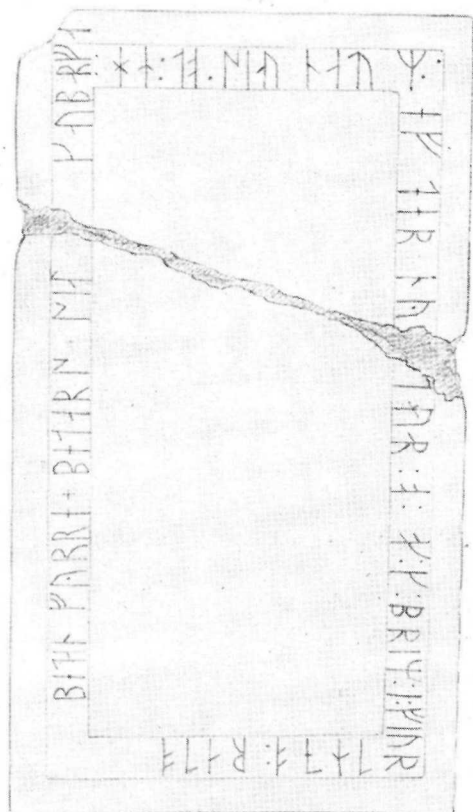

Fig. 28. G 170. Hejde kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1854.

Den anonyme upptecknaren i Ransakningar samt C. G. Hilfeling, P. A. Säve och O. v. Friesen räknar tydligen med att texten utefter högra långsidan är fullständig, och att inga runor varit för handen mellan orden *sial* och *kauparfa*. Tveksammare är synbarligen N. J. Ekdahl och E. Wessén av uppteckningarna att döma; någon kommentar eller förslag till suppling lämnar ingen av dem. Det må framhållas, att den sistnämnde granskade gravstenen först efter lagningen. Språkligt är texten i sitt nuvarande skick fullt acceptabel. Formuleringen är inte ovanlig, se t. ex. G 142: c, h, 152: c, 201, 202. Gårdsnamnet utan preposition fungerar nämligen här som tillnamn (familjenamn); se härom under G 78 och där anförda exempel.

I den fortsatta texten skapar brottet problem efter runföljden 42–43 *ny*. Upptecknaren i Ransakningar har här en binderuna *ar* (*nyar*). Även om han skulle ha sett stenen hel, blir man misstänksam mot själva ordet, som förefaller främmande för både liturgisk och folklig datering till en bestämd dag. Runföljden kan i så fall endast bedömas som en reducerad form av ett *nyarsdagher*, och man frågar sig ändå, varför ristaren relaterat dödsdagen till just denna festdag, när trettondagen låg betydligt närmare i tiden och med starkare förankring både i den universella, kyrkliga festcykeln och i folkmedvetandet. Det kan enligt min mening inte uteslutas, att upptecknaren på 1600-talet har sökt göra texten mera förståelig genom att supplera ett litet ord, som lätt faller en sentida granskare i tanke. Rimligare, åtminstone kalendariskt sett, är då Sjöborgs och v. Friesens tolkning, *ny n*. 'ny, nytändning' – centralt begrepp i folklig tideräkning – som dock förutsätter, att utrymmet mellan 43 *y* och 44 *t* icke innehållit någon runa. Övriga granskare har inte uttalat någon mening. Men inte heller denna tolkning ger en nutida läsare ett exakt datum, året innehåller som bekant 12 eller 13 nytändningar. v. Friesen går heller inte närmare in på en iden-

tifiering av nyet, vilket däremot Sjöborg gör: »Då Ny nämnes ensamt, har man afseende på Nyårs-Nyet, eller årets första Ny i Januari månad.» Han har rätt i princip, ett ensamt *ny* måste avse en alldeles bestämd nytändning, självklar för samtidens läsare. Det i särklass viktigaste nyet är emellertid inte årets första ny utan påsknyet, som avgör tidpunkten för årets största rörliga helg. Med utgångspunkt i påsknyet (1506: den 28 mars), inträffade Peters dödsdag den 4 april 1506. Ett liknande elliptiskt uttryck är **lauga : dahe** '(påsk)lördagen' på den nu försvunna minnesstenen G 171, också i Hejde kyrka. Mycket talar för att samme skrivare utformat båda texterna. Det underförstådda *sunnudagher* längre fram i gravskriften innebär också en medveten förkortning, som en dåtida läsare hade föga bekymmer med. Ordet **natum** i sammanhanget skall inte tas bokstavligt, det är vanligt i tideräkning och då liktydigt med 'dygn, dagar'.

Oklarheterna i de brutna textpartierna torde vara helt eliminerade med ovanstående resonemang, och det leder enligt min mening fram till en prioritering av de läsningar som grundar sig på att inskriften i sitt nuvarande skick är fullständig och innehållet det i huvudtexten ovan hävdade. G 170 är Gotlands yngsta bevarade självdaterande gravhäll med runor.

171. Hejde kyrka

Litteratur: L 1911, S 107, F 111. Ransakningar [1667] (hs F 19: 3 i Kungl. Bibl.), s. 149, tr. i Ransakningar efter antikviteter 2 (1969), s. 314; G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 1 (dep. i Kungl. Bibl.), s. 686, 748, 1066; C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1799 (hs Fm 57: 6 i Kungl. Bibl.), s. 140; N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 2 (1824), s. 26 f.; N. J. Ekdahl, *Resa på Gotland* 1826 (ATA), s. 35; *Kyrkoinventarium* 1830 (ATA); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 167; P. A. Säve, *Reseberättelse* 1854 (ATA), nr 29, samlingen S 170 II (konvolut 62) i UUB; O. Carlén, *Blad ur Gotlands Historia* 1862 (ATA), s. 343, *Gotland och dess fornminnen* (1862), s. 265 f.; G. Stephens, *ONRM* 2 (1867–68), s. 711; E. Brate, *Fg. beleþes byrd* (i *Studier tillegn. Esaias Tegnér* 1918), s. 8 f., *Sverges runinskrifter* (1922, 2. oförändr. uppl. 1928), s. 97; O. v. Friesen, *Blyrullen från Alvastra* (i *Fornvännen* 1919), s. 122, *Anteckningar* 1923 (UUB), s. 135, ds i *Sveriges kyrkor*, Gotland bd 3 (1942), s. 267; J. Roosval, *Brantare tak* 1492? (i *Fornvännen* 1942, s. 303) med språkligt inlägg av Nat. Beckman; E. Svärdström, *Svensk medeltidsrunologi* (i *Rig* 1972), s. 85.

Avbildningar: Teckning i Wallin a. a. s. 1066; Hilfeling, teckning i a. a.; Ekdahl, teckning i a. a.; P. A. Säve, teckningar i a. aa. (kopia i Stephens a. a. och i C. Säve, *Runologiska anteckningar* 15 a, ATA).

Minnessten med medeltida runinskrift. Den är nu borta.

Inskriften noteras första gången i en osignerad och odaterad ranssakning [1667]: »Vdj kiercken findis en liden steen Jnden for Sanghus dören Med Rune Bogstaffe Saa ledis: [uppteckning]», fig. 25. På tre ställen i Wallins *Analecta Gothlandica* finns inskriften redovisad, på s. 1066 förekommer t. o. m. en skiss av stenen (fig. 29) rubricerad »J Heide kyrkiodör till choret». De båda andra uppteckningarna har överskriften »Heide strax innan för Brudören» (s. 686). Här finner också C. G. Hilfeling den 1799 »liggande straxt vid ingången af Hejde kyrkas södra Chor-dör», fig. 26. N. J. Ekdahl betecknar den 1826 som »en illa huggen sten vid chordörren», fig. 27. Redovisningen i kyrkoinventariet 1830 lyder: »Runskriften å en vid Chordörren liggande Grafsten är oläslig.»

I reseberättelsen 1854 anges läget av P. A. Säve: »å golfvet vid Sakristie-dörren uti choret af Heide kyrka på Gotland». Är Säves uppgift riktig, skulle stenen ha flyttats. Av Hilfelings och Säves teckningar får man intrycket att inskriften anbragts i en redan befintlig golvsten, eftersom ristningens arrangemang skett med hänsyn tagen till den skada i stenytan som Säve utmärkt (fig. 30); »Stenens skada i N.Ö. hörnet är äldre än den sexradiga run-teckningen, hvilken den sål:s på intet sätt rubbat», skriver Säve. På en kopia av Säves teckning (förvarad i Carl Säves *Runologiska anteckningar* 15 a, ATA) betecknas den också mycket riktigt som »golfsten i choret vid sacristiedörren». Säves besök skedde den 24 juli 1854, samma dag som granskningen av gravstenen G 170 och klockan G 172 företogs.

Efter Säve har ingen sett stenen. Sannolikt har den förkommit i samband med de omfattande restaureringsarbeten, som utfördes vid mitten av 1800-talet och under senare hälften av samma århundrade.